

Adverbialiniai laiko sakiniai sakytinėje lietuvių kalboje

Erika Jasionytė-Mikučionienė

Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas
Taikomosios kalbotyros institutas, Lietuvių kalbos katedra
El. paštas: erika.jasionyte@ff.vu.lt
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7016-185X>
ROR: <https://ror.org/03nadee84>

Janina Bacevičiūtė-Kostiugovė

Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas
El. paštas: janina.baceviciute-kostiugove@ff.stud.vu.lt
ROR: <https://ror.org/03nadee84>

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjami adverbialiniai laiko sakiniai sakytinėje lietuvių kalboje. Empirinė medžiaga rinkta iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* sakytinės kalbos patekstinio. Tyrimo tikslas – aprašyti analizuojamo aplinkybinio tipo sakinių pagrindinio ir priklausomojo dėmenų struktūrą, semantinį ryšį tarp dėmenų, priklausomojo dėmens poziciją pagrindinio sakinio atžvilgiu, jungiamuosius žodžius ir jų poziciją adverbialiniuose sakiniuose. Tyrimo rezultatai rodo, kad sakytinėje kalboje adverbialiniai sakiniai dažniausiai prijungiami jungtukais *kai*, *kaip*, *kol* ir *kada*. Šios jungiamosios priemonės gali atlikti ir kitas – ne tik aplinkybines – funkcijas. Sakytinės kalbos medžiagoje užfiksuota tokių atvejų, kai jungiamasis žodis užima ne inicialės, bet medialės poziciją, t. y. yra įsiterpęs tarp pagrindinių sakinio dalių. Pastarąją aplinkybę lemia sakytinio diskurso specifika: į pirmąją vietą iškeliamas sakinio subjektas ar objektas, reiškiami asmeniniais įvardžiais, kurių referantai yra pokalbio dalyviai – kalbėtojas ir klausytojas. Priklausomojo dėmens poziciją lemia semantinis ryšys, besiklostantis tarp sudėtinio sakinio dėmenų: pavyzdžiui, pirmalaikius veiksmus reiškiantys adverbialiniai sakiniai randami prepozicijoje, nors įprastai sakytinėje kalboje, kaip ir rašytinėje, dominuoja adverbialinio sakinio postpozicija. Akcentuojama pagrindinio predikato sąsaja su gramatinėmis laiko ir veikso kategorijomis.

Raktažodžiai: adverbialiniai laiko sakiniai, sakytinė kalba, semantinis ryšys, pagrindinis dėmuo, šalutinis dėmuo, adverbialiniai jungtukai.

Adverbial Clauses of Time in Spoken Lithuanian

Abstract. The paper examines adverbial clauses of time in spoken Lithuanian. The data have been collected from *The Corpus of Contemporary Lithuanian Language*, namely its sub-corpus of spoken language. The aim of the study is to describe the structure of adverbial clauses, focusing on the semantic relationship between the main and dependent adverbial clause, the position of the dependent (or subordinate) clause in relation to the main clause, and subordinators introducing adverbial clauses as well as their functions. The results of the study show that in spoken language, adverbial clauses are most often connected by the subordinators *kai* ‘when’, *kaip*

Received: 2025-12-03. Accepted: 2025-12-30

Copyright © 2025 Erika Jasionytė-Mikučionienė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

'how', *kol* 'while', and *kada* 'when', performing also other than circumstantial functions. In spoken data, there are cases where the subordinator occupies not the initial, but the medial position, i.e., it is interposed between the subject (or the object) and the predicate. The latter fact is determined by the characteristics of spoken discourse: the subject or the object of the sentence is brought to the foreground; they are expressed by personal pronouns and their referents are the participants in the conversation, i. e., the speaker and the hearer. The position of the dependent (i. e. adverbial) clause depends on the semantic relation between the clauses of a complex sentence: for example, adverbial clauses denoting premature actions occur in the preposition, though in spoken language, as in written language, the postposition of the adverbial clause dominates. The correlation of the main predicate with the grammatical categories of time and aspect is also emphasized.

Keywords: adverbial time clauses, spoken language, semantic relationship, main clause, subordinate clause, adverbial conjunctions.

1. Įvadas

1. 1. Adverbialinių sakinių samprata

Bendrosios kalbotyros darbuose sudėtiniai prijungiamieji aplinkybių šalutiniai sakiniai yra vadinami adverbialiniais sakiniais (angl. *adverbial clauses*). Įprastai šie sakiniai suvokiami kaip priklausomi ir „pririšti“ (angl. *embedded*) dėmenys, adjunktai (angl. *adjuncts*), kurie atlieka tą pačią sintaksinę funkciją kaip prielinksninės adverbialinės konstrukcijos. Tokią sampratą pagrindžia tai, kad dažnai adverbialiniai sakiniai gali būti pakeisti nesakininiu adverbialu (Diessel 2013, 341), pvz.:

- (1) *The party started when Jack arrived.*
'Gimtadienis prasidėjo, **kai atvažiavo Jonas.**'
- (2) *The party started upon Jack's arrival.*
'Gimtadienis prasidėjo **po Jono atvažavimo.**'

Vis dėlto Holgeris Diesselis atkreipia dėmesį, kad daugelyje tyrimų kvestionuojama ši adverbialinių sakinių (resp. adjunktų) sąsaja ir teigiama, kad ji nėra tinkama analizuojant sintaksinę tokių sakinių funkciją (*ten pat*). Mokslininkas, remdamasis Christianu Matthiessenu ir Sandra A. Thompson, pateikia tokią adverbialinių sakinių sampratą: „Adverbialiniai sakiniai tai priklausomos, tačiau „nepririštos“ (angl. *non-embedded*) struktūros, kurios, priešingai nei kitų tipų prijungiamieji sakiniai, nėra pagrindinio sakinio sintaksiniai konstituentai“ (Diessel 2013, 342). Be to, Diesselis pabrėžia, kad adverbialiniai sakiniai sudaro labai heterogenišką prijungiamųjų sakinių klasę, kuri turi neaiškus ir neapibrėžtas ribas tarp sujungiamųjų sakinių ir kito tipo jungimo konstrukcijų (*ten pat*).

Nuo Diesselio akcentuojamo adverbialinių sakinių heterogeniškumo nenutolsta ir Katja Hetterllé, kuri šiuos sakinius apibrėžia taip: „Adverbialiniai sakiniai yra tokie, kurie modifikuoja, plačiąja prasme, veiksmąžodinę frazę ar pagrindinį dėmenį ir eksplicitiškai perteikia tam tikrą reikšmę, tokią kaip vienalaikiškumą, pirmalaikiškumą, priežastį, sąlygą ir pan.“ (Hetterle 2015, 38). Kaip matyti, Hetterlei svarbus semantinis kriterijus, nes jis padeda atskirti adverbialinius sakinius nuo prototipinių sujungiamųjų sakinių (*ten pat*, 39).

Lietuvių kalbotyroje „adverbialo“ sąvoką pradėjo vartoti Smetona ir Usonienė, analizuodami autoriaus pozicijos raiškos priemones (Smetona, Usonienė 2012, 124–139). Jie teigia, kad nors adverbialai irrieveiksmai funkciniu ir semantiniu požiūriu persikloja, vis dėlto adverbialai yra kur kas atviresnė klasė ir jų morfosintaksinė realizacija yra įvairesnė neirieveiksmių. Adverbialai gali būti reiškiama daiktavardžio beirieveiksmaio frazėmis, taip pat finitiniais ir nefinitiniais sakiniais. Pagal atliekamą funkciją adverbialai yra skirstomi į aplinkybinius, autoriaus pozicijos ir jungiamuosius adverbialus. Straipsnyje taip pat pabrėžiama, kad adverbialai negali būti laikomi tik sakinio aplinkybėmis, nes jie atlieka ne tik modifikavimo funkciją, bet ir metatekstualią bei intertekstualią funkcijas. Be to, šnekamojoje kalboje jie gali atlikti ir intersubjektyviąją (ryšio užmezgimo ir palaikymo su adresatu) funkciją (Smetona, Usonienė 2012, 136).

Šiam straipsniui aktualūs adverbialiniai laiko sakiniai pagrindinio sakinio veiksmą lokalizuoja laiko tiesėje. Pagal tai, kaip pagrindinio ir šalutinio sakinio veiksmas laiko atžvilgiu yra susiję, Hetterlė (2015, 47–48), remdamasi Kortmanno klasifikacija (daugiau žr. Kortmann 1997, 84–85), išskiria šešias laiko reikšmių grupes, perteikiančias:

1. **Veiksmų vienalaikiškumą**, sutapimą (angl. *simultaneity overlap*, sakiniai su jungtuku *when* „kai“): šalutinio sakinio veiksmas gali vykti iki, po ar tuo pačiu metu kaip pagrindinio sakinio veiksmas.
2. **Vienalaikių veiksmų trukmę** (angl. *simultaneity duration*, sakiniai su jungtuku *while* „kol“): priešingai nei pirmojoje grupėje, šioje dėmesys yra nukreiptas į veiksmų trukmę. Šalutinio sakinio veiksmas vyksta tuo pačiu metu kaip pagrindinio sakinio veiksmas. Be to, Hetterlė pabrėžia, kad šie sakiniai dažnai gali išvystyti antrinių funkcijų, pvz., priešpriešos ar nuolaidos (Hetterle 2015, 47).
3. **Veiksmų seką – pirmalaikiškumą** (angl. *anteriority*, sakiniai su jungtuku *after* „po to, kai“): šiuose sakiniuose iš pradžių įvyksta šalutiniame sakinyje pasakomas veiksmas ir tik paskui seka pagrindinio sakinio veiksmas.
4. **Veiksmų seką – vėlyvumą** (angl. *posteriority*, sakiniai su jungtuku *before* „prieš“, „prieš tai, kai“): priešingai nei trečiojoje grupėje, čia pagrindinio sakinio veiksmas įvyksta pirmiau nei šalutinio sakinio.
5. **Galutinę veiksmo ribą** (angl. *terminus ad quem*, sakiniai su jungtuku *until* „iki tol, kol“): šiuose sakiniuose pabrėžiama riba, iki kurios vyksta pagrindinio sakinio veiksmas.
6. **Pirminę veiksmo ribą** (angl. *terminus a quo*, sakiniai su jungtuku *since* „nuo tada, kai“): priešingai nei penktojoje grupėje, čia pabrėžiama riba, nuo kurios vyksta pagrindinio sakinio veiksmas.

Lietuvių kalbotyroje, kaip ir užsienio literatūroje, taip pat yra išskiriamos laiko sakiniais perteikiamos reikšmės. Pajėdienė, apibūdėdama prijungiamuosius laiko sakinius, teigia, kad jie, tikslindami veiksmo realizavimo aplinkybes, modifikuoja pagrindinio sakinio predikatą, t. y. „nusako pagrindinio ir šalutinio sakinio veiksmų vienalaikiškumo ar sekos santykį“, taip pat gali nusakyti momentą, trukmę ar pasikartojimą (Pajėdienė 2004, 38). *Lietuvių kalbos gramatikoje* (LKG) laiko reikšmės siejamos su jungiamųjų žodžių (arba jungtukų) funkcijomis: teigiama, kad vieni jungiamieji žodžiai, vartojami laiko sakiniuose,

nurodo, kad dėmenys yra susieti laiko santykiu, bet, koks jis yra, tiksliau neapibrėžia (čia minėtini tokie žodžiai kaip *kai*, *kada*, *kuomet*) (LKG 1976, 844). Kiti jungiamieji žodžiai (pvz., *kol*, *iki*, *ligi*) yra tikslesni ir nurodo tik tam tikrus apibrėžtus laiko santykius: veiksmo ribą, trukmę. Pagal tai LKG laiko sakiniai yra grupuojami į bendrosios ir specialiosios laiko reikšmės sakinius. Bendrosios laiko reikšmės sakiniai su jungiamaisiais žodžiais *kai* ir *kada* (tradicinėje gramatikoje tik užsiminta apie *kuomet*) žymi arba vienalaikiškumą, arba veiksmų seką. Specialiosios laiko reikšmės sakiniai su jungiamaisiais žodžiais *kol*, *iki*, *ligi* žymi ribą ir kartu parodo veiksmų trukmę. Tai, kuri reikšmė sakinyje yra perteikiama, priklauso nuo pagrindiniame ir šalutiniame dėmenyje tariniais einančių veiksmazodžių formų santykio (LKG 1976, 845).

1. 2. Adverbialinių sakinių ir sakininės kalbos tyrimai

Užsienio kalbotyroje galima rasti prieštaringų nuomonių apie sakininės kalbos struktūrą, jos sudėtingumą. Nicolės Nau straipsnyje (2018) užsimenama apie du tokius požiūrius: pirmasis yra atstovaujamas Wallace'o Chafe'o, teigiančių, kad šnekamojoje kalboje sakinių struktūros yra ne tokios sudėtingos kaip rašomojoje; antrąjį požiūrį tuo pačiu metu pateikė M. A. K. Halliday'us, kuris teigia visiškai priešingai – šnekamoji kalba turi daug painesnę sakinių struktūrą nei rašomoji kalba. Halliday'us teigia, kad sakininės kalbos sakiniai (angl. *clause*) gali būti labai sudėtingi, o jų konstrukcija pagrįsta įvairiomis nerašytomis taisyklėmis. Taigi, tokie sakiniai negali būti aprašomi remiantis rašytinės kalbos modeliu, kuris yra iš anksto suplanuotas (Nau 2018, 47).

Iš kitakalbių tyrimų, skirtų adverbialinių sakinių analizei sakininėje kalboje, atskirai minėtinas Nau (2018) straipsnis, kuriame nagrinėjami adverbialiniai laiko, sąlygos, priežasties ir nuolaidos sakiniai sakininėje latgalių kalboje. Mokslininkė reikšmingai pažymi, kad neretu atveju sunku nustatyti, kuris adverbialinio ryšio tipas yra reiškiamas (pvz., laikas, sąlyga ar priežastis), – tik pagrindinio ir šalutinio dėmenų predikatų raiška padeda adverbialinio ryšio tipą identifikuoti (Nau 2018, 71–75). Be to, autorė pastebi, kad sakininėje kalboje dominuoja šalutinio dėmens prepozicija. Taip indukuojama, kad bus pateikta tam tikra pagrindinė informacija („kas nutiko / nutiks tada?“) tolesnėje sudėtinio sakinio dalyje, t. y. pagrindiniame sakinyje (*ten pat*).

Sakininė lietuvių kalba pradėta tirti tik visai neseniai, nors tyrimų svarba ir būtinumas pabrėžtas daugiau nei prieš dvidešimt metų (žr. Vaicekauskienė 1997). Anot Lauros Kamandulytės-Merfeldienės, būtent praėjusį dešimtmetį, kai pradėti kaupti sakininės kalbos tekstynai, tyrimai tapo detalesni ir įvairesni (Kamandulytė-Merfeldienė 2018, 255). Tame pačiame straipsnyje Kamandulytė-Merfeldienė (2018) trumpai apžvelgia ir tyrimų spektrą nuo leksikos iki sintaksės. Matyti, kad labiausiai gilinamasi į leksiką. Sakytinės kalbos sintaksę išsamiau tyrusi tik pati Kamandulytė-Merfeldienė kartu su Ingrida Balčiūniene (2016a, 2016b, 2018). Mokslininkės pastebėjo, kad, nors rašytinės kalbos pagrindiniu sintaksiniu vienetu yra laikomas sakinyš ar žodžių junginys, sakininės kalbos atveju sintaksinės analizės objektas yra būtent pasakymas, o pagrindiniais jo bruožais laikomas predikatyvumas, tipinė formalioji struktūrinė schema, aiški komunikacinė funkcija ir

baigtinė intonacija (Kamandulytė-Merfeldienė, Balčiūnienė 2016b, 15–16). Būtent todėl, analizuodamos pažymimuosius sakinius spontanišoje šnekamojoje kalboje, mokslininkės vartoja *pažymimųjų pasakymų* terminą (Kamandulytė-Merfeldienė, Balčiūnienė 2016a). Sakytinė kalba pasižymi nepilnaisiais sakiniais, pauzėmis, minčių šuoliais, pertraukinėjimu, pataisymais, pakartojimais (Kamandulytė-Merfeldienė, Balčiūnienė 2016b, 15). Visa tai lemia „tradicinių“ sakinio ribų modifikaciją.

Adverbialinius laiko sakinius lietuvių sakytinėje kalboje yra tyrusios Pajėdienė (2018a, 2018b) ir Jasionytė-Mikučionienė (2020). Pajėdienė (2018a) lygino laiko sakinius su *kuomet* senojoje ir dabartinėje lietuvių kalboje, taip pat tyrė santykinio laiko raišką prieveiksminiais sakiniais šiaurės žemaičių telšiškių tarmėje (Pajėdienė 2018b). Kalbininkė pastebėjo, kad kartais prijungiamieji laiko sakiniai natūraliame pokalbyje gali būti sukonstruoti dviejų pašnekovų: „vienas jų pasako pagrindinį sakinio dėmenį, o kitas – šalutinį, apibūdinantį aptariamo įvykio / veiksmo laiko aplinkybes“ (Pajėdienė 2018b, 94; beje, toks prijungiamojo sakinio konstravimas pastebėtas ir anglų kalboje, daugiau žr. Miller, Weinert 1998, 94). Be to, straipsnio autorė pastebi, kad sakytinėje kalboje prijungiamųjų laiko sakinių dėmenų, o kartu ir juose pavartotų žodžių tvarka gali skirtis nuo įprastų rašomosios kalbos modelių (Pajėdienė 2018b, 77). Į tai atkreipė dėmesį ir Jasionytė-Mikučionienė (2020), tyrusi adverbialinius sakinius sakytinėje kalboje. Kalbininkė pažymėjo, kad laiko sakiniai su *kai* gali būti įsiterpę į pagrindinį sakinį, be to, išskiria sakytinės kalbos savitumą – išardytą sudėtinių sakinių struktūrą, kai sakinio pradžioje einantis jungtukas tampa nebe šalutinio sakinio žymikliu, o pagrindinio, taip lyg jungdamas du pagrindinius sakinius, šiuo atveju – diskurso atkarpas / pasakymus (Jasionytė-Mikučionienė 2020, 10). Šiuo straipsniu siekiama praplėsti esamus adverbialinių laiko sakinių sakytinėje kalboje tyrimus ir išsamiau aprašyti analizuojamo aplinkybinio tipo sakinių pagrindinio ir priklausomojo dėmenų struktūrą, tarpusavio semantinę ryšį, priklausomojo dėmens poziciją pagrindinio sakinio atžvilgiu, jungiamuosius žodžius ir jų poziciją adverbialiniame sakinyje.

2. Tyrimo medžiaga

Darbe analizuojami 468 adverbialiniai laiko sakiniai sakytinėje lietuvių kalboje. Empiriniai duomenys išrinkti iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* sakytinės kalbos patekstyrio (DLKT-SK). Adverbialinių laiko sakinių rodiklis – jungiamasis žodis arba jungtukas, dėl to išeities tašku tiriamų sakinių paieškai atlikti ir buvo pasirinktas jungtukas. 1 lentelėje pateikiamas užfiksuotų laiko jungtukų pavartojimų skaičius.

Kadangi jungtukų atvejų skaičius labai skiriasi, nuspręsta analizuoti po 150 atsitiktinių pavyzdžių su jungtukais *kol*, *kai*, *kada* ir į analizę įtraukti visus pavyzdžius su jungtukais *iki*, *kolei*, *pakol*, *kuomet*. Atsitiktiniai jungtukų pavyzdžiai sugeneruoti panaudojant programą „Research Randomizer“ (<https://www.randomizer.org/>). Atsitiktinai atrinkti sakiniai analizuoti tiek kokybiškai (tirta dėmenų struktūra, pozicija, semantinis ryšys, predikatų raiška), tiek ir kiekybiškai (suskaiciuota, koks semantinis ryšys vyrauja tarp dėmenų, kokia dominuojanti jų pozicija, kiek yra skirtingų gramatinio centro raiškos atvejų, koks

veikslo ir laiko rodiklių pasiskirstymas dėmenyse). Sakiniai su *iki*, *kuomet*, *kolei* ir *pakol* į statistinį lyginimą neįtraukti.

1 lentelė. Laiko jungtukų pavartojimų skaičius DLKT-SK

Jungtukas	Pavartojimų skaičius
<i>kai</i>	2057
<i>kada</i>	552
<i>kuomet</i>	14
<i>kol</i>	261
<i>iki</i>	521
<i>kolei</i>	3
<i>pakol</i>	3

Kaip matyti iš pateiktos lentelės, laiko sakiniams jungti jungtukas *kai* vartojamas dažniausiai, *kol* yra antras pagal dažnumą, o *kada* – trečias; visi kiti jungiamieji žodžiai vartojami daug rečiau. Be to, rašytinei kalbai būdingi laiko sakiniai ir su jungtukais *lig*, *ligi* (daugiau žr. Pajėdienė 2009, 1–2), o sakytinėje kalboje tokių pavyzdžių nebuvo rasta. Tai, kad jungtukas *iki* retai vartojamas adverbialiniams sakiniams jungti, Pajėdienė aiškina funkcinių homonimų egzistavimu ir siekiu išvengti dviprasmiškumo (Pajėdienė 2009, 2). Lygiai taip pat būtų galima paaiškinti ir jungtuko *kada* vartojimą: iš 552 visų rastų pavyzdžių tik 154 yra šalutinių laiko sakinių prijungimo atvejai. LKŽ^e nurodomos trys kalbinio vieneto *kada* funkcijos: jungtuko, prieveiksmio ir dalelytės. Sakiniai su *kuomet*, *kolei* sakytinėje kalboje vartojami retai dėl savo knygiskumo, tarmiškumo (LKG 1976, 855, 859), o *pakol* vengtinas, tikėtina, dėl to, kad tai yra senoji svetimybė (Dvylytė, Mikulėnienė 2013, 87). Tiesa, Žukauskaitės straipsnyje rašoma, kad jungtukas *pakol(ei)* yra dažnesnis šnekamojoje kalboje (Žukauskaitė 1961, 98, 101). Vis dėlto tiriamoji medžiaga rodo ką kita: dabartinės sakytinės kalbos patekstinyje sakinių su *pakol* rasti tik trys pavyzdžiai (iš jų tinkamas tik vienas), o su *pakolei* nė vieno.

3. Semantinis laiko sakinių dėmenų ryšys

Kaip minėta įvadinėje straipsnio dalyje, Hetterlė, remdamasi Kortmannu, pateikia šešias smulkesnes laiko reikšmių grupes, kurios sudaro tris stambesnes: veiksmų vienalaikiškumą, seką ir ribą (Hetterle 2015, 47–48). Tiriant sakytinę lietuvių kalbos medžiagą, pastebėta, kad semantinės laiko grupės koreliuoja su tam tikrais jungtukais. Kaip matyti iš 2 lentelės, sakytinėje kalboje veiksmų sutapimą perteikiantys adverbialiniai sakiniai dažniausiai jungiami bendrosios laiko reikšmės jungtukais *kai*, *kada*, o trukmę perteikiantys sakiniai – specialiosios laiko reikšmės jungtuku *kol*.

2 lentelė. Semantinis ryšys tarp dėmenų

Reikšmė		Jungtukas	Atvejų skaičius
Veiksmų viena-laikiškumas	Sutapimas	<i>kai</i>	86
		<i>kada</i>	80
	Trukmė	<i>kol</i>	38
Seka	Pirmalaikiškumas	<i>kai</i>	27
		<i>kada</i>	34
	Vėlyvumas	<i>kai, kada</i>	0
Riba	<i>Terminus ad quem</i> (P vyko iki Š)	<i>kol</i>	69
	<i>Terminus a quo</i> (P vyko nuo Š)	<i>kai</i>	1
		<i>kada</i>	0

Veiksmų sutapimą reiškiantys sakiniai gali žymėti skirtingos trukmės sutapimą: sakinyje (3) abiejų dėmenų veiksmas sutampa tik tam tikru momentu – tai lemia pagrindinio dėmens predikatu einantis įvykio veiksmo veiksmažodis (*išėjau*), sakinyje (4) abu veiksmas sutampa per visą laikotarpį, nes tiek šalutinio, tiek pagrindinio dėmens predikatais eina eigos veiksmo veiksmažodžiai (*važiavau, galvojau*), plg.:

(3) *Kalidorių gal ir išėjau, **kai** jūs viršų buvot.*¹

(4) *Ir aš visą kelią, **kada** važiavau į Lietuvą, aš labai daug apie tai galvojau, kaip aš jei pažvelgsiu į akis ir kaip man tai reikės pasakyti.*

Tiesa, nors abu dėmenų veiksmas vyksta tuo pačiu metu ir jų santykis atrodo simetriškas, Holvoetas, remdamasis Talmy'io *fono* ir *figūros* sąvokomis, teigia, kad „visiškai simetriškas jis nėra, nes vienas įvykis paprastai labiau tinka fono, o kitas – figūros vaidmeniui“ (Holvoet 2003, 105). Palyginkime sakinį (4): šalutiniu dėmeniu reiškiamą situaciją sudaro foną tam, kas yra pasakyta pagrindiniu dėmeniu, nes užtrunka ilgesnį laiką. Anot Holvoeto, foną ir figūrą galima apkeisti, bet tokia tvarka būtų žymėta (*ten pat*).

Sakiniai, kurie akcentuoja vienalaikių veiksmų trukmę, sudaromi su jungiamuoju žodžiu *kol*. Tokiais atvejais šalutinio dėmens predikatu eina eigos veiksmo veiksmažodis, o pagrindinio dėmens predikatu gali eiti tiek eigos, tiek ir įvykio, plg.:

(5) *[K]ol guli, tai arklys... ta, ne arklys, o šuniukai tyli.*

Kaip matyti, abiejų dėmenų predikatai yra to paties veiksmo (eigos), taip išryškinama pagrindinio dėmens veiksmo trukmė, t. y. pagrindinio dėmens perteikiamas veiksmas vyksta tol, kol trunka šalutinio dėmens veiksmas. Kaip jau buvo užsiminta, būtent trukmę reiškiantys sakiniai gali turėti antrinių nuolaidos arba priešpriešos reikšmių (Hetterle 2015, 47). Vis dėlto sakytinėje lietuvių kalboje sakiniai su *kol* antrinių reikšmių neišplėtoja. Antrines reikšmes – priežasties arba sąlygos – dažniausiai turi laiko sakiniai su *kai, kada*.

¹ Pavyzdžių rašyba ir skyryba originali.

Kaip minėta, laiko sakiniai, kurie reiškia veiksmų seką, gali perteikti dvejopą veiksmų santykį: šalutinis dėmens veiksmas gali įvykti iki pagrindinio (vadinamasis pirmalaikiškumas) arba sekti po pagrindinio dėmens veiksmo (vadinamasis vėlyvumas). Kaip matyti iš 2 lentelės, sakytinėje lietuvių kalboje jungiamaisiais žodžiais *kai* ir *kada* gali būti perteikiamas tik pirmalaikiškumas, o vėlyvumo atvejų nerasta. Tikėtina, kad taip yra todėl, kad pastarieji sakiniai dažniau konstruojami pasitelkiant nefinitines veiksmažodžio formas, o pastarosios straipsnyje neanalizuojamos.

Tai, koks dėmenų semantinis ryšys, paaiškėja iš predikatais einančių veiksmažodžių veiksmo kategorijos. Pirmalaikiškumo atveju šalutinio dėmens predikatu turi eiti įvykio veiksmo veiksmažodis (plg. sakinį (6), kuriame abiejų dėmenų predikatai yra įvykio veiksmo). Taip pat sekos reikšmė gali būti ir leksikalizuota, t. y. perteikiama konstrukcija *po to, kai* (7) arba *po to, kada*, tačiau pastaroji konstrukcija sakytinėje kalboje yra labai reta. Norint perteikti staigią, tiesioginę veiksmų seką, pasitelkiamas sudėtinis jungtukas *kai tik* (8). Vis dėlto tokia konstrukcija sakytinėje kalboje irgi nėra dažna.

(6) *Na pakilo, e, sakykim ten, apie 40 litų po gerbiamo Syso, **kada** jisai bazinį dydį sugebėjo pakelti 12 litų.*

(7) *Diskusijos nuolatos iškyla į viešumą tik **po to, kai** būna paviešinama labai svarbi informacija.*

(8) *Ona Kulbokų pamatė mane, **kai tik** duris atsidariau.*

Ribą žyminčiuose laiko sakiniuose gali būti pabrėžiama riba, iki kurios vyksta pagrindinio dėmens veiksmas (P iki Š) arba nuo kurios tik pradėjo vykti (P nuo Š). Nors sakiniai su jungtuku *kol* gali perteikti ir vienalaikiškumo reikšmę, vis dėlto sakytinėje kalboje šis jungiamasis žodis dažniau pasitelkiamas šalutiniu dėmeniu reiškiamai ribai, iki kurios (į)vyko pagrindinio dėmens veiksmas, perteikti. Tokiu atveju šalutinio dėmens predikatu eina įvykio veiksmo veiksmažodis, o pagrindinio dėmens predikatas gali būti tiek įvykio, tiek eigos, plg.:

(9) *Jis ten kažkaip buvo, jis labai daug vietų keitė, **kol** galiausiai atsirado pas mus.*

Tirti duomenys atskleidžia, kad retais atvejais ribą žymėti gali ir jungtukai *iki* bei *kolei*.

Sakytinėje kalboje beveik nerasta sakinių, kurie reikštų šalutiniu dėmeniu žymimą ribą, nuo kurios prasidėjo pagrindinis veiksmas. Pastebėtina, kad akademinėse gramatikose net nėra pateikiama tokia sakinių su jungiamaisiais žodžiais *kai* ir *kada* reikšmė. Vis dėlto sakytinėje kalboje vienas toks atvejis su jungtuku *kai* užfiksuotas, plg.:

(10) *[J]au rimtas dainavimas prasidėjo tai nė nežinau, gal nuo, **nuo tada, kai** gal mokykloj, žinai, pradėjau jau mokyklą lankyt.*

Kaip matyti, ribą žymi ne pavienis jungtukas *kai*, bet surieveiksmiu *nuo* ir atliepiamuoju žodžiu *tada* einanti konstrukcija *nuo tada, kai*.

Kaip buvo minėta anksčiau, kai kurie laiko sakiniai su *kai* ir *kada*, gali išplėtoti antrinių reikšmių. Kai kuriais atvejais šalutinio dėmens veiksmą galima matyti kaip priežastį pagrindinio dėmens veiksmui, plg.:

(11) [A]le **kai** pasigeria, tai pasiusk.

Anot Pajėdienės, „[t]ai susiję su kognityviniais laiko suvokimo modeliais, įgalinančiais greta einančius įvykius susieti priežastingumo ryšiais: anksčiau įvykęs veiksmas yra suvokiamas ne tik kaip pirmesnis, bet ir kaip priežastis ar sąlyga vėlesniam“ (Pajėdienė 2018b, 76).

Be priežasties reikšmės, sakiniai su *kai* ir *kada* gali perteikti ir sąlygos reikšmę. Nau, tyrusi adverbialinius sakinius sakytinėje latgalių kalboje, taip pat pastebėjo, kad sakiniai su jungtuku *ka* gali turėti ne tik laiko, bet ir sąlygos reikšmę (Nau 2018, 71). Pastarąją aplinkybę neretai lemia predikatų raiška: kai abiejų sudėtinio sakinio dėmenų predikatai reiškiami skirtingomis laiko ar nuosakos formomis, adverbialinis sakinytis labiau žymi sąlygos reikšmę nei laiko (*ten pat*, 72), plg.:

(12) [O] **kada** Nemuno ledas atšils, gali būti lietaus, gali būti ir kitas potvynis.

Pateiktame pavyzdyje šalutinio dėmens predikatas yra būsimosio laiko veiksmazodis (*atšils*), o pagrindinio suvestinio tarinio dalimi eina esamojo laiko modalinis (episteminio modalumo) veiksmazodis *gali*. Šiuo atveju, be laiko reikšmės, neatmestina ir sąlygos reikšmės galimybė („jei Nemuno ledas atšils, gali būti lietaus ir kitas potvynis“).

4. Laiko sakinių pozicija

Kaip žinoma, sudėtinio sakinio pagrindinio ir šalutinio dėmens pozicija laikoma ganėtinai laisva (LKG 1976, 844): šalutinis dėmuo gali eiti tiek prieš pagrindinį dėmenį, tiek po jo, taip pat į jį įsiterpti, nes didelės įtakos sakinio reikšmei pozicija neturi. Kaip pastebi Pajėdienė (2009, 4), rašytinėje kalboje šalutinių laiko sakinių su ribą žyminčiais jungiamaisiais žodžiais dažniausia pozicija – pagrindinis dėmuo (P) + šalutinis (Š) (apie bendrosios laiko reikšmės sakinių poziciją lietuvių rašytinėje kalboje nėra kalbėta). Diesselis, tyręs laiko sakinių poziciją tiek rašytinėje, tiek sakytinėje anglų kalboje, taip pat pastebėjo, kad didžioji dalis šalutinių laiko sakinių eina postpoziciškai (daugiau žr. Diessel 2008, 473–474). Tokį modelį įprasta aiškinti tuo, kad šalutinio dėmens postpozicija yra gramatiškai lengviau identifikuojama, kadangi šalutinis dėmuo suteikia naujos informacijos (Pajėdienė 2018b, 77) arba pasako papildomos informacijos, kuri nėra būtina ir funkcionuoja kaip „vėliau šovusi mintis“ (angl. *afterthought*) (Nau 2018, 83). Kaip matyti iš 3 lentelės, sakytinėje kalboje šalutinio dėmens postpozicija taip pat yra dažniausia.

3 lentelė. Pagrindinio ir šalutinio dėmens pozicija

Semantinės laiko grupės		Jungtukas	Pagrindinio (P) ir šalutinio (Š) dėmens pozicija		
			P+Š	Š+P	P+Š+P
Veiksmų vienalaikiškumas	Sutapimas	<i>kai</i>	33	26	27
		<i>kada</i>	37	30	13
		Iš viso	70	56	40
	Trukmė	<i>kol</i>	11	18	9
Seka	Pirmalaikiškumas	<i>kai</i>	8	12	7
		<i>kada</i>	6	25	3
		Iš viso	14	37	10
Riba	<i>Terminus ad quem</i> (P vyko iki Š)	<i>kol</i>	44	18	7
	<i>Terminus a quo</i> (P vyko nuo Š)	<i>kai</i>	1	0	0
Iš viso:			140	129	66

Tokią, įprastą tiek rašytinei, tiek sakytinei kalbai, prijungiamojo sakinio dėmenų poziciją galima iliustruoti pavyzdžiu:

(13) *Iki šiol šia programa nesinaudojau, **kol** nepradėjome ja naudotis per fonetiką.*

Postpozicijoje esantis sakiny su jungtuku *kol* (ir sintaksiškai, ir semantiškai) koreliuoja su atliepiamąja prielinksnine konstrukcija pagrindiniame sakinyje *iki šiol*.

Anot Diesselio, tai, kokia laiko sakinių pozicija vyrauja, susiję ir su įprasta žodžių tvarka konkrečioje kalboje, ir su tuo, kokioje pozicijoje yra jungtukas: jei kalboje vyrauja SVO tvarka ir jungtukas eina inicialės pozicijoje (kaip lietuvių kalboje), tuomet adverbialinis sakiny gali užimti tiek prepoziciją, tiek postpoziciją (Diessel 2001, 442–443). Iš 3 lentelės matyti, kad sakytinėje lietuvių kalboje šalutinis dėmuo neretai randamas ir prepozicijoje. Tam įtakos gali turėti ir paties prijungiamojo sakinio pozicija diskurso atžvilgiu. Kai šalutinis dėmuo eina prepozicijoje, neretai jis būna susijęs su ankstesniu diskursu (taip pat plg. Diessel 2005, 459–460; 2008, 467), pvz.:

(14) *Nu, gėlės visą laiką nuo pat mažens patiko iš tikrųjų. **Kai** buvau mažytė, močiutė sakydavo, kur nors va, tavo močiutė, mano mama, sakydavo, kad niekur negalėdavau praeiti, kur gėlės.*

Šalutinis sakiny su jungtuku *kai* rodo ryšį su ankstesniu sakiniu toje pačioje diskurso atkarpoje: juo pratęsiama mintis apie vaikystę, mažas dienas ir to laiko pomėgius.

Sakytinės lietuvių kalbos tyrimas rodo, kad tokie sakiniai, kurie reiškia seką ir šalutinio dėmens veiksmo pirmalaikiškumą, dažniausiai eina prepoziciškai (taip pat plg. Diessel 2005, 463; 2008, 473–474, 479–480). Kaip matyti 3 lentelėje, iš 27 sakinių su *kai*, reiškiančių

pirmalaikį veiksma, 12 buvo Š+P struktūros, iš 34 sakinių su *kada*, reiškiančių taip pat pirmalaikį veiksma, net 25 pavyzdžiai buvo Š+P, plg.:

- (15) *Paprasčiausiai mes kada išsiskyrėm, aš labai stengiausi su ja, nu kaip, susisiekti, skambinti.*

Dažniau prepozicijoje nei postpozicijoje eina ir vienalaikių veiksmų trukmę perteikian-tys sakiniai su *kol*. Tokia šalutinio dėmens pozicija leidžia pabrėžti pagrindinio dėmens veiksmo trukmę, t. y. kol vyks šalutinio dėmens veiksmas, tol vyks ir pagrindinio, plg.:

- (16) *Kol vaiką augina globos institucijoje, pagal įstatymą, jie turi kas šešis mėnesius vykdyti vaiko globos peržiūrą.*

Retesniais atvejais galima kalbėti ir apie interpoziciją, kai šalutinis dėmuo įsiterpia į pagrindinį dėmenį (P+Š+P). Pastebėta, kad tokiu atveju pagrindinis sakiny-s dažniausiai prasideda atliepiamuoju žodžiu (*tol, tada*), laiko aplinkybė einančiu prieveiksniu (pvz., *paskui*) ar daiktavardžiu (pvz., *savaitygaliais*), po jo eina įsiterpęs ir jį patikslinantis šalutinis dėmuo, o paskui vėl tęsiasi pagrindinis, pvz.:

- (17) *Tol, kol mes nesuvoksime šios struktūros teisinių pamatų, mūsų kalbos man dažnai primins akmenukų mėtymą į vandenį.*

- (18) *[O] savaitgaliais kada nei tėvelis, nei mamytė nedirba tai suu broliu turiu dar jaunesnį brolių mano brolis dabar yra dvyliktoji klasė - Karolis - tai va, anksčiau su broliu nelabai sutardavom, o dabar kažkaip labai gerai pradėjom sutarti, ai čia nukrypau truputį nuo temos, tai va, važiuojam mes sekmadieniais į sodelį ką irgi po truputį krapštomės arba gulim ant ežeriuko.*

Kaip rodo medžiaga, tiek adverbialiniai sakiniai su jungtukais *kai* ir *kada*, tiek ir su jung-tuku *kol*, gali būti šliejami prie savarankiškų žodžių, žyminčių laiką. Tokiu atveju šalutinis sakiny-s paaiškina, apriboja, patikslina pagrindinio sakinio laiko aplinkybę (Žukauskaitė 1961, 84). Jeigu šalutinis dėmuo su *kai, kada* yra siejamas su daiktavardžiu, tuomet *kai* kuriuos šalutinius sakinius galima interpretuoti dvejopai: arba kaip pažyminio, arba kaip adverbialinius laiko sakinius (Ambrazas 1972, 42–43). Vis dėlto, kadangi yra patikslinama būtent laiko aplinkybė, linkstama šalutinį sakinį priskirti laiko kategorijai: „[t]ie sakiniai, kurių šalutinis dėmuo patikslina laiko <...> aplinkybėmis einančius daiktavardžius, papras-tai turi semantinio [šiuo atveju – laiko] prijungimo sakiniams būdingą vidinę struktūrą“ (Ambrazas 1972, 43).

Kaip pastebėjo Pajėdienė (2018b) ir Jasionytė-Mikučionienė (2020), sakytinėje kalboje laiko jungiamieji žodžiai gali būti pavartoti ne tik šalutinio sakinio inicialėje, bet ir me-dialėje, taip įsiterpdami tarp įvairių sakinio dalių. Pajėdienė teigia, kad tokia jungiamojo žodžio slinktis sietina su natūraliu šnekamosios kalbos srautu (Pajėdienė 2018b, 94), o kaip rodo Jasionytės-Mikučionienės atliktas spontaninės kalbos tyrimas, jungiamasis žodis tokiu atveju eina po subjekto arba objekto, taip kartu sustiprindamas pokalbio dalyvių perspektyvą (Jasionytė-Mikučionienė 2020, 10). Šio tyrimo rezultatai analogiški: jungtukas,

būdamas medialės pozicijoje, eina po subjekto ar objekto, arba randamas ir po diskurso žymiklio (pvz., *ten*, *nu*), plg.:

(19) *Aš plaunu **kai** grindis, tai kartais matau, atrodo, kad negyvus veža viskas, vat taip va.*

(20) *Jis dabar grįžta, kabinėjasi, kad aš galūnes tariau kai kurių žodžių, ta prasme, **nu kai** aš Kaune gyvenu pripranti šnekėti, girdi aplinkui ir tu pats kažkaip pradedi šnekėti žinai.*

Pavyzdyje (20) jungtukas *kai* pozicionuojamas netgi po viso gramatinio centro („aš plau-nu“).

5. Laiko sakinių raiškos ypatybės

Kaip pabrėžiama akademinėje gramatikoje, nagrinėjant prijungiamuosius laiko sakinius, svarbu atkreipti dėmesį į predikatais einančių veiksmažodžių laiko ir veikslo derinimą (LKG 1976, 844). Čia taip pat teigiama, kad daugumos laiko prijungiamųjų sakinių abiejų dėmenų predikatais einančių veiksmažodžių laikas sutampa (*ten pat*), – tą atskleidžia ir sakytinės kalbos tyrimas (žr. 4 lentelę). Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad adverbialiniai sakiniai su jungtuku *kol*, reiškiantys trukmę arba ribą, iki kurios vyko pagrindinio dėmens veiksmas, dažniau nei kitų semantinių grupių laiko sakiniai turi nesutampančius laiko kategorijos predikatus.

4 lentelė. Pagrindiniu predikatu einančių veiksmažodžių laiko (ne)sutapimas²

Semantinės laiko grupės		Jungtukas	Laiko (ne)sutapimas	
			Sutampa	Nesutampa
Veiksmų viena-laikiškumas	Sutapimas	<i>kai</i>	77	8
		<i>kada</i>	67	10
		Iš viso	144	18
	Trukmė	<i>kol</i>	25	7
Seka	Pirmalaikiškumas	<i>kai</i>	22	4
		<i>kada</i>	31	3
		Iš viso	53	7
Ribą	<i>Terminus ad quem</i> (P vyko iki Š)	<i>kol</i>	44	23
	<i>Terminus a quo</i> (P vyko nuo Š)	<i>kai</i>	1	0
Iš viso:			267	55

² Į šios lentelės duomenis nebuvo įtraukti sakiniai, kurių pagrindinio dėmens predikatu einantis veiksmažodis yra liepiamosios ar tariamosios nuosakos.

Laiko sakinių, reiškiančių veiksmų sutapimą, predikatais dažniausiai eina to paties laiko veiksmažodžiai, plg.:

- (21) **[K]ai** būni va užsieny, nu tai gi nėra taip lengva, ten kažkokias lauktuves atsiųst, dar kažką.

Rečiau predikatais einančių veiksmažodžių laikai gali ir nesutapti, nors ir yra išreikšiamas pačių veiksmų sutapimas, plg.:

- (22) Nu, žinai, **kai** nenori mokytis, visada pretekstas bus.

Sakytinėje kalboje, kaip ir rašytinėje, abiejų dėmenų predikatų veiksmažodžių laikai gali nesutapti dėl to, kad išreiškia skirtingą veiksmų išsidėstymą laike, plg. sakinį (23), kuriame iš pradžių įvyko šalutinio dėmens veiksmas ir tik po to vyksta pagrindinio dėmens:

- (23) **[K]ada** jau jinai pasakė, kad jie tinka, kad jie skanūs, tai jau gali eit tada į šokių.

Vis dėlto, kaip matyti iš 4 lentelės, kai reiškiami veiksmų seka, dažnesnis yra laikų sutapimas. Nepaisant to, kad gramatinis predikatų laikas sutampa, tačiau laikų išsidėstymas laiko tiesėje nėra vienodas, plg.:

- (24) Bet tai suprantat, pavyzdžiui, po to skandalingo laiško, **kai** parodė nė karto Jogailės neberodė rūkančios.

Pateiktame sakinyje abiejų dėmenų predikatai yra būtojo kartinio laiko veiksmažodžiai, tačiau šalutinio dėmens veiksmas įvyko pirmiau nei pagrindinio.

Tai, kad laiko sakiniams svarbus ne tiek veiksmažodžių laiko formų derinimas, kiek apskritai sintaksinio (ir semantinio) laiko plano darnumas, pabrėžiama ir LKG (1976, 844). Būtent dėl to pagrindinio ir šalutinio dėmenų tariniais gali eiti net ir skirtingų formų veiksmažodžiai, plg.:

- (25) Patys kalti, kentėkim, **kol** ateis kiti, tada bandysim pagerint padėtį.

Pavyzdyje pagrindinio dėmens predikatą sudaro liepiamosios nuosakos veiksmažodis (*kentėkim*), o šalutinio – būsimosios laiko (*ateis*), tačiau abi formos išreiškia ateities veiksmą, tad yra kartu vartojamos.

Akademinėje lietuvių kalbos gramatikoje (LKG 1976) daug dėmesio skiriama predikatais einančių veiksmažodžių veiksmo kategorijai, nes būtent nuo veiksmo santykio dėmenyse priklauso laiko sakinių semantinės grupės, arba priešingai – veiksmo pasiskirstymas dėmenyse yra nulemtas semantinių laiko grupių. Tai matyti ir 5 lentelėje: veiksmo pasiskirstymas prijungiamuosiuose laiko sakiniuose yra itin skirtingas, kiekviena semantinė grupė turi jai būdingą veiksmo raišką.

5 lentelė. Veikslo raiška pagrindiniame ir šalutiniame dėmenyse

Semantinės laiko grupės		Jungtu- kas	Veikslo pasiskirstymas P ir Š dėmenyse			
			P (eigos) + Š (ei- gos)	P (eigos) + Š (įvy- kio)	P (įvykio) + Š (įvy- kio)	P (įvykio) + Š (ei- gos)
Veiksmų vienalaikiškumas	Sutapimas	<i>kai</i>	50	14	7	15
		<i>kada</i>	44	9	6	21
		Iš viso	94	23	13	36
	Trukmė	<i>kol</i>	29	0	0	9
Seka	Pirmalaikiškumas	<i>kai</i>	0	13	14	0
		<i>kada</i>	0	17	17	0
		Iš viso	0	30	31	0
Riba	<i>Terminus ad quem</i> (P vyko iki Š)	<i>kol</i>	0	46	23	0
	<i>Terminus a quo</i> (P vyko nuo Š)	<i>kai</i>	0	0	1	0

Reiškiant veiksmų vienalaikiškumą (tiek sutapimą, tiek trukmę) dėmenų predikatais einančių veiksmazodžių veikslo kategorija dažniausiai sutampa, t. y. predikatais eina eigos veikslo veiksmazodžiai, taip pabrėžiamas veiksmų sutapimas per visą laikotarpį arba išryškinama pagrindinio dėmens veiksmo trukmė. Kai veiksmas sutampa tik tam tikru momentu, pagrindinio dėmens predikatu eina įvykio veikslo veiksmazodis, o šalutinio – eigos, plg.:

(26) *Dar ji prie kompo buvo atsisėdus, **kol** aš rašiau.*

Pateiktame pavyzdyje pagrindinio dėmens veiksmas įvyksta tam tikru šalutinio dėmens veiksmo momentu.

Sakytinėje kalboje taip pat pasitaikė atvejų, kai reiškiant veiksmų sutapimą pagrindinio dėmens tariniu eina eigos veikslo veiksmazodis, o šalutinio – įvykio; tokiuose sakiniuose ilgiau trunka pagrindinio dėmens veiksmas, o tam tikru jo metu įvyko šalutinio dėmens veiksmas, plg.:

(27) *Nežinau kas ten buvo **kai** mes išėjom pirmą į kiemą.*

(28) *Ir paskiau, kai jina, **kada** mes baigėm, aš, šnekėtis, **jau** buvo gana vėlu.*

Kaip pastebima akademinėje gramatikoje, neretai sakiniuose, reiškiančiuose vienalaikiškumą, pagrindiniame dėmenyje randamas prieveiksmis *jau*, kuris išryškina veiksmų (resp. situacijų) sutapimą (LKG 1976, 846).

Sakiniuose, realizuojančiuose veiksmų sutapimą, retais atvejais tiek pagrindinio, tiek šalutinio dėmens predikatu eina įvykio veikslo veiksmazodis. Tokiuose sakiniuose sekos reikšmė nėra išryškinama, nes veiksmas yra labai trumpi, nurodomas veiksmų laiko tapatumas (daugiau žr. LKG 1976, 847), plg.:

(29) [P]atį pirmą kartą, **kai** tu pas mane atėjai tu jas atnešei man.

Kaip ir rašytinėje kalboje (plg. Žukauskaitė 1961, 99), taip ir sakytinėje ribą žyminčiuose sakiniuose dažnesnė skirtinga predikatų raiška, kai pagrindinio dėmens tariniu eina eigos, o šalutinio – įvykio veiklo veiksmožodžiai. Tokiu atveju pagrindinio dėmens veiksmas vyksta iki tol, kol įvyksta šalutinio dėmens veiksmas. Pažymėtina ir tai, kad sakytinėje kalboje, kai reiškiamą riba ir predikatais eina skirtingo veiklo veiksmožodžiai, šalutinio dėmens tariniu kartais eina veiksmožodis su neiginiu *ne-*. Tačiau jis turi ne predikato neigimo reikšmę, o tiesiog žymi ribą, iki kurios vyko pagrindinio dėmens veiksmas, plg.:

(30) **Kol** nepagerės, tol, tol bus blogai.

(31) Ir ir meldžiausi tada, žinai. Ir viska. **Kol kol kol kol** nenurimo.

Akademineje gramatikoje tokia konstrukcija laikoma netaisyklinga, bendrinei kalbai svetima, o neiginys *ne-* tokiais atvejais nevartotinas (LKG 1976, 857, DLKG 2006, 683). Be to, aptariamais atvejais kalbama apie rusų kalbos įtaką: „rusų kalbos prijungiamiesiems laiko sakiniams sudaryti vartojamo jungtuko / jungiamojo žodžio *poka ne* dalelytė *ne* laikoma paties jungiamojo žodžio struktūriniu elementu, neturinčiu neigiamos reikšmės / neigiamo krūvio, žr. Belousov (1989, 560)“ (Pajėdienė 2004, 43).

Nors ir rečiau, tačiau sakytinėje kalboje reiškiant ribą taikoma ir ta pati predikatų raiška: tiek pagrindinio, tiek šalutinio dėmens predikatu eina įvykio veiklo veiksmožodis, plg.:

(32) Jie **kol** išsiima, tai jau būna senelis perskaitęs.

Pateiktame pavyzdyje pagrindinio dėmens veiksmas įvyksta iki pasibaigiant šalutiniam veiksmui.

6. Išvados

Išanalizavus *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* sakytinės kalbos patekstinyje esančius adverbialinius laiko sakinius, pastebėta, kad dažniausiai jie yra prijungiami su jungiamaisiais žodžiais *kai*, *kada* ir *kol*. Kiti jungiamieji žodžiai vartojami retai dėl homonimijos ar tarmiškumo. Sakytinėje kalboje dažniausiai reiškiamas veiksmų vienalaikiškumas, sutapimas, o šie sakiniai jungiami su jungtuku *kai*, be to, nebuvo surastas nė vienas pavyzdys, kur sakinyje perteiktų vėlyvumo reikšmę.

Nustatant pagrindinio ir šalutinio dėmens poziciją, pastebėta, kad sakytinėje kalboje, kaip ir rašytinėje, dominuoja postpozicija. Vis dėlto pozicijai turi įtakos ir semantinis ryšys tarp dėmenų bei viso sudėtinio sakinio pozicija diskurse. Kai šalutinis dėmuo eina prepozicijoje, neretai jis būna susijęs su diskursu arba žymi ankstesnį veiksmą (pirmalaikiškumą reiškiantys sakiniai), – taip rodo veiksmų išsidėstymą laike. Dažniau prepozicijoje nei postpozicijoje eina ir vienalaikių veiksmų trukmę reiškiantys sakiniai – taip pabrėžiama pagrindinio dėmens veiksmo trukmė. Nors ir retai, tačiau sakytinėje kalboje taip pat pasitaikė atvejų, kai jungiamasis žodis iš inicialės pozicijos perkeliamas į medialės poziciją ir eina po subjekto, objekto, diskurso žymiklių ir net viso gramatinio centro.

Tiriant predikatų raišką, nustatyta, kad dažniausiai laiko raiška dėmenyse vienoda, o veiksmo pasiskirstymas priklauso nuo semantinio ryšio, susiklostančio tarp dėmenų. Reiškiant veiksmų vienalaikiškumą, ir pagrindinio, ir šalutinio dėmenų predikatais einančių veiksmažodžių veiksmo kategorija dažniausiai sutampa. Ribą žyminčiuose sakiniuose veiksmo raiška skiriasi: pagrindinio dėmens tariniu funkcionuojanti forma yra eigos veiksmo, o šalutinio dėmens – įvykio veiksmo.

Literatūra

- Ambrazas, Vytautas. 1972. Lietuvių kalbos prijungiamųjų sakinių struktūriniai tipai. *Baltistica* 8(1), 23–48.
- Ambrazas, Vytautas, red. 2006. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, 4 papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Diessel, Holger. 2013. Adverbial subordination. In *The Bloomsbury Companion to Syntax*. Sylvia Luraghi, Claudia Parodi, eds. London: Continuum, 341–354.
- Dvylytė, Aurelija, Danguolė Mikulėnienė, sud. 2013. *Kalbos patarimai. Kn. 4. Leksika: mokinių vartojimas (L1)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Hetterle, Katja. 2015. *Adverbial Clauses in Cross-Linguistic Perspective*. Berlin / Boston: De Gruyter Mouton.
- Holvoet, Axel. 2003. Sujungiamieji ir prijungiamieji sakiniai formos bei funkcijos požiūriu. *Sintaksinių ryšių tyrimai*. Axel Holvoet, Artūras Judžentis, red. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 99–114.
- Jasionytė-Mikučionienė, Erika. 2020. Apie adverbialinius sakinius sakytinėje lietuvių kalboje. *Lietuvių kalba* 15, 1–25.
- Kamandulytė-Merfeldienė, Laura, Ingrida Balčiūnienė. 2016a. Apie pažymimuosius pasakymus sakytinėje lietuvių kalboje. *Taikomoji kalbotyra* (8), 55–71.
- Kamandulytė-Merfeldienė, Laura, Ingrida Balčiūnienė. 2016b. Funkciniai pasakymų tipai sakytinėje lietuvių kalboje. *Tarp eilučių: lingvistikos, literatūrologijos, medių erdvė* (TELL ME 2014) [elektroninis išteklius]. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 11–29.
- Kamandulytė-Merfeldienė, Laura. 2018. Nuo buitinės kalbos iki viešojo kalbėjimo: kiekybinis kai kurių leksikos ir gramatikos ypatybių tyrimas tekstynų lingvistikos metodu. *Lituanistica* 64(4), 255–270.
- Kortmann, Bernd. 1997. *Adverbial subordination: a typology and history of adverbial subordinators based on european languages*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- LKŽ^c – Gertrūda Naktinienė et al., red. 2005. *Lietuvių kalbos žodynas*, 1–20 (1941–2002) elektroninis variantas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internetu: <http://lkz.lt/>.
- Miller Jim, Regina Weinert. 1998. *Spontaneous Spoken Language: Syntax and Discourse*. Oxford / New York: Clarendon Press & Oxford University Press.
- Nau, Nicole. 2018. Adverbial clause combining in Latgalian: Temporal, conditional, causal and concessive relations in spontaneous speech. *Baltic linguistics* 9, 45–109.
- Pajėdienė, Jūratė. 2004. Dabartinės lietuvių kalbos prijungiamieji laiko sakiniai. *Acta Linguistica Lithuanica* 50, 35–53.
- Pajėdienė, Jūratė. 2009. Prijungiamieji laiko sakiniai su ribą nusakančiais jungiamaisiais žodžiais. *Lietuvių kalba* 3, 1–12.
- Pajėdienė, Jūratė. 2018a. Laiko sakiniai su „kuomet“ senojoje ir dabartinėje lietuvių kalboje. *Baltų kalbų tekstų ir žodžių reikšmės*. Gintarė Judžentytė-Šinkūnienė, Vilma Zubaitienė, red. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 318–346.
- Pajėdienė, Jūratė. 2018b. Santykinio laiko raiška prieveiksminiais laiko sakiniais šiaurės žemaičių telšiškių tarmėje. *Baltų filologija XXVII* (1/2), 75–100.

Smetona, Antanas, Aurelija Usonienė. 2012. Autoriaus pozicijos adverbialai ir adverbializacija lietuvių mokslo kalboje. *Kalbotyra* 64(3), 124–139.

Ulvydas, Kazys, Vytautas Ambrazas, Adelė Valeckienė, red. 1976. *Lietuvių kalbos gramatika 3: Sintaksė*. Vilnius: Mokslo.

Vaicekauskienė, Loreta. 1997. Šnekamoji kalba tebelaukia savo eilės. *Bendrinės kalbos ribos*, 62–64.

Žukauskaitė, Julija. 1961. Laiko reikšmės jungtukų vartojimas dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje. *Kalbotyra* 3, 79–113.